

НАПІВПРЕЗИДЕНТСЬКА СИСТЕМА ПРАВЛІННЯ В ПОЛЬЩІ Й УКРАЇНІ: ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ ТА ПОРІВНЯННЯ ІНСТИТУЦІЙНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИХ І ПОЛІТИЧНО-ПОВЕДІНКОВИХ АТРИБУТІВ

Анотація

Дослідження присвячено концептуалізації, систематизації і порівнянню атрибутів й етапів розвитку напівпрезидентської системи державного правління в Польщі й Україні. Аргументовано, що напівпрезиденталізм має дефініюватись якомога менш суб'єктивно або мінімалістсько (інституційно-процесуально), але повинен типологізуватись якомога широко або максималістсько (інституційно-процесуально та політично-поведінково). На цій підставі виявлено, що типологізувати напівпрезиденталізм потрібно різносторонньо – інституційно-процесуально, політично-поведінково й синтетично. Відповідно, в однині про напівпрезиденталізм можна говорити винятково дефінітивно, але це неприпустимо типологізаційно, адже різні "прикметники" й атрибути напівпрезиденталізму відсилають до різних формальних та фактичних різновидів і фаз/сценаріїв цієї системи державного правління. Умотивовано, що станом на 2017 р. в Польщі та Україні було здебільшого апробовано дуже схожі різновиди напівпрезиденталізму, які детермінувались системами уніфікованої більшості у межах конструкцій збалансованого прем'єр-президенталізму. Водночас, виявлено, що повноваження різних політичних акторів в умовах напівпрезиденталізму детермінуються формально-конституційно, інституційно-процесуально, політично-поведінково, партологічно, електорально, особистісно тощо.

Ключові слова: напівпрезиденталізм, атрибути та різновиди напівпрезиденталізму

SEMI-PRESIDENTIAL SYSTEM OF GOVERNMENT IN POLAND AND UKRAINE: STAGES OF FORMATION AND COMPARISON OF INSTITUTIONAL, PROCEDURAL, POLITICAL AND BEHAVIORAL ATTRIBUTES

Summary

The research is dedicated to conceptualizing, systematization and comparing the attributes and stages of development of semi-presidential system of government in Poland and Ukraine. It was argued that semi-presidentialism should be defined the least subjectively or minimally (or in an institutional and procedural way), but should be classified the most broadly or maximally (or in an institutional, procedural, political and behavioral way). Based on this, it was found that we need to classify semi-presidential in a versatile way, i.e. institutionally, procedurally, politically, behaviorally and synthetically. Accordingly, it was found that reflection on semi-presidentialism in singular can be only definitive, but it is unacceptable in its classification, because different "adjectives" and attributes of semi-presidentialism refer to different formal and factual types and phase/scenarios the analyzed system of government. The researcher reasoned that as of 2017 Poland and Ukraine have experienced very similar types of semi-presidentialism, which had been determined with the unified majority systems within constructions of balanced premier-presidentialism. At the same time, it was found that the powers of the various political actors within the conditions of semi-presidentialism are determined with formal, constitutional, institutional, procedural, political, behavioral, party, electoral, personal factors.

Keywords: semi-presidentialism, attributes and types of semi-presidentialism

¹ Литвин Віталій Сергійович – кандидат політичних наук, доцент і докторант кафедри політології Львівського національного університету імені Івана Франка, lytvyn.vitaliy@gmail.com

Напівпрезидентська система державного правління (напівпрезиденталізм) – це один із найбільш поширених сценаріїв міжінституційних відносин у світі та, зокрема, країнах Європи. Водночас, напівпрезиденталізм у сучасній політичній науці розглядається диверсифіковано, особливо коли він дотичний до різних емпіричних сценаріїв свого виокремлення й операціоналізації. Наслідком є те, що політологією звично виокремлюється два підходи до дефініювання напівпрезиденталізму. Перший – мінімалістський, який апелює до інституційно-процесуальних положень, які закладено в конституціях стосовно облаштування структур влади. Другий – максималістський, що звертається як до формальних інституційно-процесуальних положень конституцій, так і до фактичних/реальних політично-поведінкових повноважень ключових інститутів державної влади у трикутнику "президент – уряд – парламент". Це регламентує, що максималістські теоретизації напівпрезиденталізму можуть бути політико (поведінково) орієнтованими, тобто можуть ґрунтуватись лише на фактичних повноваженнях політичних акторів, а можуть бути і конституційно (чи інституційно), і політико (чи поведінково) орієнтованими або базуватись на формальній (конституційній) та фактичній (політичній) природі повноважень політичних акторів і самої системи державного правління. Натомість, мінімалістські теоретизації напівпрезиденталізму можуть бути винятково формально (інституційно) орієнтованими, бо найперше ґрунтуються на формальній (конституційній) природі повноважень політичних акторів, а їх фактичне або політичне/поведінкове позиціонування оцінюють як допоміжне чи уточнювальне.

Яскраво про заявлену проблематику свідчить ситуація довкола дефініювання та теоретизації, вибору та виділення регіональних кейсів напівпрезиденталізму, зокрема в таких країнах, як Польща та Україна. Ці кейси, особливо перший, часто дихотомують та протиставляють або суміщають мінімалістські та максималістські теоретизації напівпрезиденталізму, що зумовлено особливостями теоретико-методологічного поля різних політологічних шкіл, які в Польщі, але особливо в Україні лише недавно почали досліджувати й операціоналізувати концепт напівпрезиденталізму. Як наслідок, вони сьогодні характеризуються суттєвими регіональними (особливо регіонально-лінгвістичними) особливостями верифікації і вибору теоретико-методологічних підходів до визначення напівпрезиденталізму. Приміром, як вказують М. Брунцлік і М. Кубат² Польща та Україна на підставі мінімалістського підходу верифікуються в англійській політичній науці як напівпрезидентські системи, але в неанглійській політичній науці (на підставі максималістського підходу) перша часто окреслюється як парламентська система (зокрема на підставі таких уточнень, як парламентсько-урядова, деформована і дисфункціональна парламентська система, парламентська система з посиленням президентом, рідше – як змішана система або система, схильна до французької моделі, система, яка усереднена між моделлю П'ятої республіки та парламентсько-урядовою моделлю, частково парламентська, а частково непарламентська система, тяжіюча до парламентсько-президентської моделі система, "гібрид" раціоналізованого парламентаризму та напівпрезиденталізму), а друга узвичаєно продовжує тяжіти до

² М. Brunclik, M. Kubat, *Contradictory Approaches: Discussing Semi-Presidentialism in Central Europe*, "Analele Universității din București. Seria Științe Politice" 2016, vol 18, nr 1, s. 67-79.

означення напівпрезиденталізмом. Зумовлено це тим фактом, що інституційно та процесуально і Польща, і Україна відповідають напівпрезиденталізму, але політично та поведінково (зокрема враховуючи повноваження різних політичних інститутів у трикутнику "президент – уряд – парламент") вони по-різному операціоналізуються як напівпрезидентські. Відповідно, актуальним є завдання теоретико-методологічного обґрунтування кейсів напівпрезиденталізму в Польщі й Україні, а також емпіричного оцінювання та порівняння їхніх інституційно-процесуальних і політично-поведінкових атрибутів й етапів становлення.

Вирішуючи поставлене завдання, апелюємо до концептуалізації потреби якомога менш суб'єктивного (максимально диспозиційного, тобто інституційно-процесуального) визначення напівпрезиденталізму, однак якомога більш широкої (а тому й релятивної, зокрема на підставі інституційно-процесуальних та політично-поведінкових атрибутів) типологізації напівпрезиденталізму. Це у свою чергу означає, що виділення/дефініювання напівпрезиденталізму має бути мінімалістським, а його типологізація і операціоналізація – максималістськими. Однак це не означає, що напівпрезиденталізм може відрізнитись і типологізуватись лише політично-поведінково, хоча, з іншої сторони, деякі інституційно-процесуальні атрибути є визначальними/дефінітивними для напівпрезиденталізму, а деякі – типологізаційними.

З огляду на це, пропонуємо дотримуватись найбільш поширеного в науці мінімалістського визначення напівпрезидентської системи державного правління (напівпрезиденталізму) як конституційної моделі міжінституційних та інституційно-процесуальних відносин, для якої властива посада всенародно обраного на фіксований термін президента (зазвичай як глави держави, але інколи як глави держави та глави виконавчої влади), а також прем'єр-міністра та урядового кабінету, які обов'язково колективно відповідальні перед парламентом/легіслатурою³. Теоретико-методологічно й операціоналізуючи це визначення, виходимо із того, що напівпрезиденталізм може бути типологізований різносторонньо – як інституційно-процесуально, так і політично-поведінково, а також на підставі їхнього синтезу. З однієї сторони, це зрозуміло з огляду на те, що головна особливість напівпрезиденталізму зводиться до способу формування, діяльності та відповідальності уряду і в цілому системи виконавчої влади, адже в аналізованій системі державного правління важлива (хоч і диференціально різна) роль у формуванні уряду належить одночасно і президенту, і парламенту, а впливають на неї як інституційно-процесуальні (регламентовані законодавчо), так і політично-поведінкові (зумовлені співвідношенням партійно-політичних сил у парламенті) детермінанти. З іншої сторони, це спричинено тим, що напівпрезиденталізм типово характеризується інституціоналізацією та апробацією міжінституційної моделі так званого "дуалізму виконавчої влади", коли і президент, і прем'єр-міністр/уряд (відмінні

³ R. Elgie, *Semi-Presidentialism: An Increasingly Common Constitutional Choice*, [w:] R. Elgie, S. Moestrup, Y.-S. Wu (eds.), *Semi-Presidentialism and Democracy*, Wyd. Springer 2011, s. 1-20.; R. Elgie, *Semi-Presidentialism: Concepts, Consequences and Contesting Explanations*, "Political Studies Review" 2004, vol 2, nr 3, s. 314-330.; R. Elgie, *The Politics of Semi-Presidentialism*, [w:] R. Elgie (ed.), *Semi-Presidentialism in Europe*, Wyd. Oxford University Press 1999, s. 1-21.

за своїми повноваженнями) водночас чи суміжно (однак не обов'язково рівною мірою) наділені виконавчою владою.

Як наслідок, інституційно-процесуально або формально (зокрема на підставі врахування способу колективної відповідальності уряду) напівпрезиденталізм дихотомує на прем'єр-президенталізм/парламент-президенталізм та президент-парламентаризм⁴. У першому прем'єр-міністр/урядовий кабінет колективно відповідальні винятково перед парламентом, а відносини між інститутами в трикутнику "президент – уряд – парламент" традиційно є транзакційними. Натомість, у другому прем'єр-міністр/урядовий кабінет колективно відповідальні і перед президентом, і перед парламентом, а тому відносини між політичними інститутами є ієрархічними і транзакційними. У свою чергу, політично-поведінково чи фактично (зокрема на підставі врахування впливу композиції парламенту та уряду і приналежності президента на поділ повноважень політичних інститутів) напівпрезиденталізм таксономує на системи уніфікованої більшості, розділеної більшості, розділеної меншості⁵ та уніфікованої меншості⁶. У системі уніфікованої більшості глава держави є членом або прибічником курсу партії прем'єр-міністра, але, крім цього, президент і прем'єр-міністр, будучи членами єдиної "урядової команди" (не будучи супротивниками один одного), підтримані ідентичною парламентською більшістю чи більшістю в легіслатурі. У системі розділеної більшості, яка описується категорією "когабітація", глава держави, на відміну від прем'єр-міністра, не наділений підтримкою більшості у легіслатурі, не є членом або прибічником курсу партії прем'єр-міністра та не становить з ним "урядової команди" (натомість будучи його супротивником). У системі розділеної меншості ні президент, ні прем'єр-міністр (й взагалі ніхто у цьому ракурсі), будучи супротивниками один одного, не має підтримки більшості у легіслатурі. У системі уніфікованої меншості ні президент, ні прем'єр-міністр не має підтримки парламентської більшості, але президент і прем'єр-міністр є однопартійцями, асоційовані з ідентичною політсилою чи є політичними соратниками один одного. Нарешті, синтетично інституційно-процесуально і політично-поведінково або формально-фактично (зокрема на підставі врахування особливостей дуалізму виконавчої влади, а також сили формальних та фактичних повноважень президентів і прем'єр-міністрів) системи правління напівпрезидентського типу поділяють на такі, де є: слабкі/номінальні глави держав та сильні прем'єр-міністри/урядові кабінети (тобто парламентаризований напівпрезиденталізм); сильні глави держав та слабкі/номінальні прем'єр-міністри/урядові кабінети (президенціалізований напівпрезиденталізм); сумірні/збалансовані за виконавчими повноваженнями глави держав і прем'єр-

⁴ M. Shugart, J. Carey, *Presidents and Assemblies. Constitutional Design and Electoral Dynamics*, Wyd. Cambridge University Press 1992.; M. Shugart, *Comparative Executive-Legislative Relations*, [w:] A. W. Rhodes, S. Binder, B. Rockman (eds.), *The Oxford Handbook of Political Institutions*, Wyd. Oxford University Press 2006, s. 344-365.; M. Shugart, *Semi-presidential systems: Dual executive and mixed authority patterns*, "French Politics" 2005, vol 3, nr 3, s. 323-351.

⁵ C. Skach, *The Newest Separation of Powers: Semipresidentialism*, "I-con" 2007, vol 5, nr 1, s. 93-121.

⁶ V. Lytvyn, *Systema unifikovanoi menshosti yak variatyvnyi riznovyd napivprezidentalizmu: perevirka dotsilnosti vyokremennia ta kontseptualizatsii*, Tezy zvitnoi naukovoї konferentsii filosofskoho fakultetu LNU im. I. Franka, Liutyi 2017.

міністри/урядові кабінети (збалансований напівпрезиденталізм)⁷. Або, подібним чином, на підставі врахування формальних та фактичних повноважень президентів й легіслатур з приводу провадження законодавства і фактичного партійного складу парламентів напівпрезиденталізм класифікують⁸ стадіально або фазово на такі різновиди, як: президент-домінуючий (коли президент має унілатеральні повноваження видавати укази з силою законів та право вето і контролює парламентську більшість), прем'єр-домінуючий (коли президент не має істотних повноважень та є символічним лідером, а прем'єр-міністр керує більшістю в легіслатурі), парламент-домінуючий (коли президент не має істотних повноважень, кабінетом є уряд меншості, а опозиція керує законодавчою більшістю супроти президента й кабінету), когабітаційний (коли президент наділений резервними повноваженнями, глава уряду керує законодавчою більшістю та виходить із опозиційної до президента партії) та збалансований (в якому опозиційні президент й парламент мають однакові фактичні політичні повноваження, а тому змагаються за владу проводити законодавство).

Теоретико-методологічно це аргументує, що, накладаючи на мінімалістське визначення напівпрезиденталізму його різносторонні та різнозумовлені типологізації, отримуємо максималістський концепт напівпрезидентської системи правління з "прикметниками". Це означає, що про напівпрезиденталізм в однині можна говорити винятково дефінітивно, але це неприпустимо типологізаційно, адже різні "прикметники" та атрибути напівпрезиденталізму відсилають нас до різних формальних і фактичних різновидів й фаз/сценаріїв цієї системи правління, означуваних в зрізі взаємовідносин між конституційними/законодавчими нормами і політичною/поведінковою практикою.

Емпірично й операціонально ж це детермінує, що станом на 2017 р. і Польща (тільки фактично в 1990/1992-1997 рр., а конституційно та фактично з 1997 р.), і Україна (фактично в 1991-1995 рр., а конституційно і фактично з 1996 р.) позиціонувались як напівпрезидентські за своїми системами державного правління (це демонструють дані табл. 1-5). Це передусім очевидно дефінітивно, адже і в Польщі, і Україні було інкорпоровано посади всенародно обраних на фіксований термін президентів, а також прем'єр-міністрів та урядових кабінетів, які обов'язково колективно відповідальні перед парламентами/легіслатурами (див. табл. 1).

⁷ O. Amorim Neto, K. Ström, *Breaking the Parliamentary Chain of Delegation: Presidents and Non-partisan Cabinet Members in European Democracies*, "British Journal of Political Science" 2006, vol 36, s. 619-643.; R. Elgie, *What is Semi-presidentialism and Where is it Found*, [w:] R. Elgie, S. Moestrup (eds.), *Semi-presidentialism Outside Europe: A Comparative Study*, Wyd. Routledge 2007, s. 1-13.

⁸ T. Jung-Hsiang, *Sub-types of Semi-presidentialism and Political Deadlock*, "French Politics" 2008, vol 6, nr 1, s. 63-84.; C. Skach, *Constitutional origins of dictatorship and democracy*, "Constitutional Political Economy" 2005, vol 16, s. 347-368.

Таблиця 1

Мінімалістські дефінітивні атрибути напівпрезиденталізму та їх дескриптори в Польщі та Україні (станом на 2017 р.)⁹

Країна (роки введення напівпрезиденталізму)	Всенародне обрання президента на фіксований термін	Фіксований термін президентських повноважень, р.	Максимальна кількість термінів президентських повноважень	Колективна відповідальність прем'єр-міністра/уряду перед легіслатурою	Регламентация парламентського вотуму недовіри прем'єр-міністра/уряду	Суб'єкти обрання прем'єр-міністра уряду	Суміщення/дуалізація виконавчої влади президентом та прем'єр-міністром і урядом	Статус президента як глави держави	Статус прем'єр-міністра як глави уряду
Польща (1990/1992 рр.)	Так (29)	5 (29.4)	Не > 2 загалом (29.4)	Так + індивідуальна (66, 67.1)	Так (64)	Президент (і парламент) (57)	Так (28, 53)	Так	Так
Польща (1997 р.)	Так (127.1)	5 (127.2)	Не > 2 загалом (127.2)	Так + індивідуальна (157)	Так (158)	Президент (і парламент) (154)	Так (126.1, 148.1)	Так	Так
Україна (1996/2006/2010/2014 рр.)	Так (103)	5 (103)	Не > 2 підряд + ∞ циклів (з паузами) (103)	Так (не визначено)	Так (115)	Президент (і парламент) (114)	Так (102, 114)	Так	Так

⁹ У дужках вказано статті конституцій, які регламентують виокремлені атрибути та дескриптори напівпрезиденталізму в Польщі та Україні. Не здійснено звернення до спеціальних законів. Частково див.: Z. Elkins, T. Ginsburg, J. Melton, *The Endurance of National Constitutions*, Wyd. Cambridge University Press 2009.; V. Lytvyn, *Napivprezidentski systemy v krainakh Tsentralnoi Yevropy: determinanty definiuvannia*, [w:] Z. Bialoblockiy, A. Romanyuk (eds.), *Transformacje ustrojowe w Europie Srodkowej i Wschodniej*, Kutno 2012, s. 207-225.

Однак напівпрезиденталізм в Польщі та Україні був і залишається значно диверсифікованим. По-перше, суттєво відрізняються причини вибору аналізованої системи правління. Так, в Польщі і Україні на початку 90-х рр. ХХ ст. до них передусім належало намагання досягнути компромісу з боку еліт між прихильниками президенталізму та парламентаризму, зокрема стосовно запровадження інституту всенародних виборів глави держави. Водночас, Польща детермінувалась і тим фактом, що в ній важливу роль у виборі "опції" напівпрезиденталізму відіграло раціоналістичне апелювання до конституційної моделі міжінституційних відносин як мети та інструменту впорядкування виконавчої влади в умовах політичної нестабільності. По-друге, значно коливаються та відрізняються ключові конституційні повноважень політичних інститутів у трикутнику "президент – уряд – парламент", а передусім повноваження всенародно виборних президентів, які хоч і дозволяють трактувати Польщу й Україну як напівпрезидентські системи, але доволі суттєво диференціюють їх між собою інституційно-процесуально і політично-поведінково (див. табл. 2). По-третє, відчутно відрізняється еволюція і крос-типологізаційна логіка напівпрезиденталізму в Польщі й Україні (див. табл. 3 і 4). Річ у тому, що: а) в Польщі, на відміну від України періоду 1995-1996 рр. (коли було апробовано президенталізм), не було досвіду іншої системи правління, крім напівпрезиденталізму; б) в Польщі був властивий винятково прем'єр-президенталізм, а в Україні і прем'єр-президенталізм (в 2006-2010 рр. та з 2015 р.), і президент-парламентаризм (в 1996-2006 та 2010-2014 рр.); в) в Польщі напівпрезиденталізм фактично (чи політично-поведінково) традиційно проявляється у всіх можливих варіаціях, а формально-фактично узвичаєно – як збалансований напівпрезиденталізм, а в Україні – фактично переважно як система уніфікованої більшості й система розділеної більшості, а формально-фактично – здебільшого як президенціалізований та збалансований напівпрезиденталізм. До цього додаються інституційно-процесуальні й політично-поведінкові атрибути, особливості й відмінності формування, функціонування та відповідальності урядів і прем'єр-міністрів, інкорпоровані в парламентські процедури вотумів інвеститури очікуваним/новим урядам та вотумів довіри і недовіри чинним урядам, а також параметри впливу на напівпрезидентські системи державного правління патернів партійних і виборчих систем в Польщі та Україні. Водночас, у цьому контексті примітно й те, що станом на 2017 р. в Польщі та Україні було здебільшого інституційно-процесуально і меншою мірою політично-поведінково апробовано дуже схожі різновиди напівпрезиденталізму, які детермінувались системами уніфікованої більшості у межах конструкцій збалансованого прем'єр-президенталізму. Це означає, що в межах напівпрезиденталізму було окреслено такі параметри міжінституційних відносин, які максимально вели до сценаріїв вирівнювання та балансування/сумірності повноважень президентів та прем'єр-міністрів/урядових кабінетів.

Таблиця 2

Перелік ключових конституційних (інституційно-процесуальних) повноважень всенародно виборних президентів та їх дескриптори у напівпрезидентських Польщі та Україні (станом на 2017 р.)¹⁰

Країна	Вимога офіційного номінування президентом глави уряду	Можливість офіційного ініціювання/ підтвердження президентом відставки глави уряду	Можливість офіційного номінування/ затвердження президентом складу уряду	Можливість президента відправити у відставку окремих членів уряду	Можливість президента самостійно відправити у відставку весь склад уряду	Можливість президента достроково розпустити парламент і призначити його вибори	Можливість президента самостійно скликати позачергові сесії парламенту	Наділеність президента правом законодавчої ініціативи	Спосіб подолання легіслатурою вето президента	Можливість президента видавати укази з силою закону	Можливість президента самостійно ініціювати проведення референдуму
Польща (1990/1992 рр.)	Так (57)	Ні/ні (64, 66)	Так/ні (57)	Ні (66, 67)	Ні	Так (62)	Не визначено	Ні (15)	2/3 (18.3)	Так (45)	Так (19)
Польща (1997 р.)	Так (154)	Ні/так (158.1)	Так/ні (154.1)	Ні (156.2, 159)	Ні	Так (98.4, 98.5, 144.3.3, 225)	Не визначено	Так (118.1, 118.2)	3/5 (122.5, 121.3)	Ні	Так (125.2)
Україна (1996 р.)	Так (114)	Ні/ні (115)	Ні/так (114)	Ні (87, 115)	Так	Так (90, 106.8)	Так (83)	Так (93)	2/3 (94)	Так (15.4)	Так (72)
Україна (2006 р.)	Так (114)	Ні/ні (115)	Ні/ні (114)	Ні (87, 115)	Ні	Так (90, 106.8)	Так (83)	Так (93)	2/3 (94)	Ні	Так (72)
Україна (2010 р.)	Так (114)	Ні/ні (115)	Ні/ні (114)	Ні (87, 115)	Так	Так (90, 106.8)	Так (83)	Так (93)	2/3 (94)	Ні	Так (72)
Україна (2014 р.)	Так (114)	Ні/ні (115)	Ні/ні (114)	Ні (87, 115)	Ні	Так (90, 106.8)	Так (83)	Так (93)	2/3 (94)	Ні	Так (72)

¹⁰ У дужках вказано статті конституцій, які регламентують виокремлені повноваження всенародно вибраних президентів у напівпрезидентських системах Польщі та України. Додатково див.: Z. Elkins, T. Ginsburg, J. Melton, *The Endurance of National Constitutions*, Wyd. Cambridge University Press 2009.

Таблиця 3

Інституційно-процесуальна і політично-поведінкова еволюція та типологізація напівпрезиденталізму в Польщі (1990–2017 рр.)

Період	Система правління	Формальний тип	Фактичний тип	Формально-фактичний тип	Фаза/сценарій	Президент	Прем'єр-міністри	Конфлікт дуалізму влади
		Напівпрезиденталізм						
Грудень 1990– Жовтень 1992	Напівпрезиденталізм	Прем'єр-президенталізм	Уніфікована більшість	Збалансований напівпрезиденталізм	Президент-домінуючий напівпрезиденталізм	Л. Валенса (1990–1995)	Т. Мазовецький	незначний
			Розділена меншість		Парламент-домінуючий напівпрезиденталізм		Я. Білецький	проміжний
							Я. Ольшевський	проміжний
Жовтень 1992 – квітень 1997	Напівпрезиденталізм	Прем'єр-президенталізм	Розділена меншість	Збалансований напівпрезиденталізм	Парламент-домінуючий напівпрезиденталізм	Л. Валенса (1990–1995)	В. Павляк 1	значний
			Розділена більшість		Когабітаційний напівпрезиденталізм		Х. Сухоцька 1	значний
			Уніфікована більшість		Президент-домінуючий напівпрезиденталізм		Х. Сухоцька 2	значний
							В. Павляк 2	значний
							Й. Олекси	значний
Квітень 1997 – і досі	Напівпрезиденталізм	Прем'єр-президенталізм	Розділена більшість	Збалансований напівпрезиденталізм	Когабітаційний напівпрезиденталізм	А. Квасневський (1995–2000, 2000–2005)	В. Цімошевич	незначний
			Розділена меншість		Збалансований напівпрезиденталізм		Є. Бузек 1	значний
			Уніфікована більшість		Президент-домінуючий напівпрезиденталізм		Є. Бузек 2	значний
			Уніфікована меншість		Збалансований напівпрезиденталізм		Л. Міллер 1	незначний
			Уніфікована більшість		Президент-домінуючий напівпрезиденталізм		Л. Міллер 2	незначний
			Уніфікована меншість		Збалансований напівпрезиденталізм	М. Белка	незначний	
			Уніфікована більшість		Президент-домінуючий напівпрезиденталізм	Л. Качинський (2005–2010)	К. Марцинкевич 1	незначний
			Уніфікована меншість		Президент-домінуючий напівпрезиденталізм		К. Марцинкевич 2	незначний
			Розділена більшість		Когабітаційний напівпрезиденталізм		Я. Качинський	незначний
							Д. Туск 1	значний
			Уніфікована більшість		Прем'єр-домінуючий напівпрезиденталізм	Б. Коморовський (2010–2015)		незначний
							Д. Туск 2	незначний
							С. Копац	незначний
		А. Дуда (2015 – чинний)	Б. Шидло	незначний				

Таблиця 4

Інституційно-процесуальна і політично-поведінкова еволюція та типологізація напівпрезиденталізму в Україні (1991–2017 рр.)

Період	Система правління	Формальний тип	Фактичний тип	Формально-фактичний тип	Фаза/сценарій	Президент	Прем'єр-міністри	Конфлікт дуалізму влади	
		Напівпрезиденталізм							
Серпень 1991– червень 1995	Напівпрезиденталізм	Президент-парламентаризм	Розділена більшість	Збалансований напівпрезиденталізм	Парламент-домінуючий напівпрезиденталізм	Л. Кравчук (1991–1994)	В. Фокін	незначний	
							Л. Кучма	значний	
							Ю. Звягільський	проміжний	
Червень 1995 – червень 1996	Президенталізм	–	–	–	–	Л. Кучма (1994–1999, 1999–2004)	В. Масол	незначний	
							Є. Марчук	проміжний	
							П. Лазаренко 1	проміжний	
Червень 1996 – січень 2006	Напівпрезиденталізм	Президент-парламентаризм	Уніфікована більшість	Президенціалізований напівпрезиденталізм	Президент-домінуючий напівпрезиденталізм	Л. Кучма (1994–1999, 1999–2004)	П. Лазаренко 2	значний	
							В. Пустовойтенко	незначний	
							В. Ющенко	значний	
							А. Кінах	незначний	
							В. Янукович 1	незначний	
							Ю. Тимошенко 1	значний	
Січень 2006 – жовтень 2010	Напівпрезиденталізм	Прем'єр-президенталізм	Уніфікована більшість	Збалансований напівпрезиденталізм	Когабітаційний напівпрезиденталізм	В. Ющенко (2005–2010)	Ю. Схануров	незначний	
			Розділена більшість				В. Янукович 1	проміжний	
			Уніфікована більшість				В. Янукович 2	значний	
							Ю. Тимошенко 2	значний	
Жовтень 2010 – Лютий 2014	Напівпрезиденталізм	Президент-парламентаризм	Уніфікована більшість	Президенціалізований напівпрезиденталізм	Президент-домінуючий напівпрезиденталізм	В. Янукович (2010–2014)	М. Азаров 1	незначний	
							М. Азаров 2	незначний	
							М. Азаров 3	незначний	
Лютий 2014 – і досі	Напівпрезиденталізм	Прем'єр-президенталізм	Уніфікована більшість	Збалансований напівпрезиденталізм	Прем'єр-домінуючий напівпрезиденталізм	О. Турчинов (в.о.) (2014)	А. Яценюк 1	незначний	
					Президент-домінуючий напівпрезиденталізм		П. Порошенко (2014 – чинний)	А. Яценюк 2	проміжний
								В. Гройсман	незначний

Źródło: H. Döring, P. Manow, *Parliament and government composition database (ParlGov): An infrastructure for empirical information on parties, elections and governments in modern democracies*, źródło: <http://www.parlgov.org/> [odczyt: 01.02.2017].

Характерно те, що прем'єр-президентська природа польського та українського напівпрезиденталізму (детально див. табл. 5), принаймні станом на 2017 р., давала всі підстави аргументувати, що прем'єр-президенталізм сприяв міжінституційному балансу і компромісу президента та парламенту із приводу формування, функціонування й відповідальності уряду, а також загалом урядування/політичної системи і політичного процесу, адже глава держави традиційно (більшою мірою в Польщі, і меншою – в Україні) не мав унілатеральної влади ні над урядом, ні над легіслатурою, а тому його вплив на систему державного правління гіпотетично міг ускладнюватись у випадку опозиційності до більшості в парламенті¹¹. У цьому зрізі детермінантним фактором міжінституційних відносин в прем'єр-президенталізмі було визначення взаємовідносин між президентом і легіслатурою на підставі перевірки/врахування того, чи контролює глава держави парламентську більшість/більшість у парламенті і якою є її структура. Додаткове значення в цьому контексті мало врахування традицій і особливостей урядування, міжінституційних відносин і конституційної культури, патернів партійних і виборчих систем, а також неконституційних чинників, зокрема особистих характеристик президента, прем'єр-міністра, голови парламенту, особливостей конкретно-історичного контексту, специфіки політичних традицій як на рівні окремих політичних акторів, так і цілого суспільства, в кожній окремій прем'єр-президентській державі.

Більш специфічно і типологізаційно було примітно, що для апробованих у Польщі й Україні станом на 2017 р. систем збалансованого напівпрезиденталізму теоретично було не притаманне вирішальне домінування владних повноважень президента чи прем'єр-міністра/уряду, зокрема з приводу здійснення виконавчої влади. Натомість, для систем такого типу було властиве зміщення домінування президентів та прем'єр-міністрів до більшої персоналізації систем державного правління повноваженнями президентів чи прем'єр-міністрів й відповідно ускладнення дуалізму виконавчої влади. Теоретико-методологічно, як зазначають деякі вчені, така логіка спроможна генерувати різні сценарії "блокованого" конституційного й міжінституційного конфліктів, особливо коли виборці не забезпечують парламентської більшості жодному з центрів/акторів виконавчої влади¹² (що на момент аналізу не було властиво ані Польщі, ані Україні). Водночас, ані президент, ані прем'єр-міністр у такому варіанті напівпрезиденталізму не є символічними національними лідерами, бо їм довірені значні повноваження впливати на ухвалення та реалізацію політичних і владно-виконавчих рішень. Але парадокс у тому, що це призводить чи принаймні може призводити до наростання конфліктів між президентом і прем'єр-міністром у системі дуалізму виконавчої влади, адже їхні конституційно-правові повноваження виявляються сумірними чи майже сумірними, однак фактично з більшості питань превалює прем'єр-міністр.

¹¹ P. Schleiter, *Mixed Constitutions and Political Instability: Russia 1991-1993*, "Democratization" 2003, vol 10, nr 1, s. 1-26.; R. Elgie, *Variation Within Semi-Presidentialism*, [w:] R. Elgie (ed.), *Semi-Presidentialism: Sub-Types and Democratic Performance*, Wyd. Oxford University Press 2011, s. 19-42.

¹² J. Linz, A. Stepan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America and Post-Communist Europe*, Wyd. Johns Hopkins University Press 1996, s. 286.; V. Lytvyn, *Teoriia ta praktyka kohabitatsii v napivprezidentskykh systemakh Yevropy*, "Osvita rehionu: politolohiia, psykholohiia, komunikatsii" 2011, vol 4, s. 140-149.

Таблиця 5

Атрибути та параметри прем'єр-президенталізму в Польщі та Україні (станом на 2017 р.)¹³

Країна	Можливість президента самостійно відправити уряд у відставку	Можливість парламенту відправити уряд у відставку (вотуму недовіри уряду)	Вимога офіційного номінування президентом глави уряду	Можливість офіційного номінування президентом складу уряду	Вимога участі парламенту в наданні вотуму інвестирури главі уряду (складу уряду)	Можливість офіційного підтвердження президентом складу уряду	Вимога офіційного підтвердження президентом відставки глави уряду	Можливість президента відправити у відставку окремих (будь-яких) членів уряду	Можливість президента достроково розпустити парламент і призначити його вибори	Можливість президента видавати укази з силою закону	Можливість президента самостійно ініціювати проведення референдуму
Польща (1990–1997 рр.)	Ні	Так	Так	Так	Так	Ні	Ні	Ні	Так	Так	Так
Польща (з 1997 р.)	Ні	Так	Так	Так	Так	Ні	Так	Ні	Так	Ні	Так
Україна (2006–2010 рр.)	Ні	Так	Так	Ні	Так	Ні	Ні	Ні	Так	Ні	Так
Україна (з 2014 р.)	Ні	Так	Так	Ні	Так	Ні	Ні	Ні	Так	Ні	Так

¹³ Сірим виділенням позначено часові періоди напівпрезиденталізму, коли прем'єр-президенталізм було апробовано раніше, однак він не є актуальним на момент аналізу. Додатково див.: Z. Elkins, T. Ginsburg, J. Melton, *The Endurance of National Constitutions*, Wyd. Cambridge University Press 2009.

Водночас, збалансовані моделі напівпрезиденталізму в Польщі й Україні, будучи станом на 2017 р. системами уніфікованої більшості, суплементарно детермінувались тим, як на них впливали позиції президентів та прем'єр-міністрів у структурі партійної ієрархії. Теоретично відомо, що коли лідер партії стає главою держави, то він домінує у системі виконавчої влади. Якщо ж глава держави не є лідером політичної партії, а її очолює глава уряду, то формат їхніх взаємовідносин залежить від внутрішньопартійних параметрів політичної сили. Однак часто буває і так, що у збалансованій конструкції напівпрезиденталізму домінує не глава держави, а глава урядового кабінету (приміром, у Польщі часів президентства Б. Коморовського та прем'єрства Д. Туска чи в Україні часів тимчасового президентства О. Турчинова та прем'єрства А. Яценюка). Схожим чином, протиставлення всенародно виборного президента парламентській більшості, лідером якої є прем'єр-міністр, чи суміщення лідерського потенціалу президента та прем'єр-міністра в ситуації, коли глава держави є дисциплінованим членом більшості в легіслатурі, не означає, що глава держави слабший глави уряду й не може діяти проти його волі¹⁴. Суплементарно, повноваження президентів можуть бути слабшими, аніж повноваження прем'єр-міністрів навіть у тому випадку, коли перший опирається на свою (свої партії) парламентську більшість, яка гарантує підтримку прем'єр-міністра й урядового кабінету від тієї ж політсили.

Нарешті, доволі вагомим фактором структуризації міжінституційних відносин у межах збалансованого напівпрезиденталізму є врахування можливості, за якої ані президент, ані прем'єр-міністр не є главою партії парламентської більшості (як у Польщі часів президентства А. Дуди і прем'єрства Б. Шидлю, які були представниками "Права і справедливості"), а натомість політичне лідерство у системі державного правління інформалізується "ззовні" – першою особою в партійній ієрархії, навіть попри те, що вона не обов'язково повинна бути наділена офіційною посадою (як Я. Качинський у ролі лідера "Права і справедливості"). Теоретико-методологічно ситуацію диверсифікує і той факт, що не всі президенти і не всі прем'єр-міністри афілійовані чи споріднені з певними політичними/парламентськими партіями.

Сумарно, все це аргументує, що "контури" сили повноважень президентів та інших політичних інститутів в умовах збалансованого напівпрезиденталізму перебувають на "перетині" формальних і неформальних міжінституційних відносин політичних акторів, котрі зумовлені атрибутами міжпартійної, внутрішньопартійної та непартійної конкуренції у межах легіслатур, що, як зазначено вище, накладаються на формальні повноваження політичних акторів й історичні традиції владарювання кожного з них. Або іншими словами, політичні повноваження глав держав та інших політичних акторів в умовах напівпрезиденталізму детермінуються формально-конституційно, інституційно-процесуально, політично-поведінково, партіологічно, електорально, особистісно тощо і не можуть бути окреслені як статично-усталені та

¹⁴ R. Elgie, *Duverger, Semi-presidentialism and the Supposed French Archetype*, "West European Politics" 2009, vol 32, nr 2, s. 248-267.

винятково нормативно детерміновані¹⁵. Такий висновок особливо релевантний у випадку, коли конституційні повноваження президента та інших політичних інститутів у межах напівпрезиденталізму є максимально збалансованими/врівноваженими і навіть дуалізованими/спареними або коли повноваження політичних інститутів/акторів є дуже слабо конституційно і законодавчо роз'ясненими/регламентованими.

Список використаних джерел:

- Amorim Neto O., Strøm K., *Breaking the Parliamentary Chain of Delegation: Presidents and Non-partisan Cabinet Members in European Democracies*, "British Journal of Political Science" 2006, vol 36, s. 619-643.
- Brunclik M., Kubat M., *Contradictory Approaches: Discussing Semi-Presidentialism in Central Europe*, "Analele Universității din București. Seria Științe Politice" 2016, vol 18, nr 1, s. 67-79.
- Cheibub J., *Making Presidential and Semi-Presidential Constitutions Work*, "Texas Law Review" 2009, vol 87, nr 7, s. 1375-1407.
- Döring H., Manow P., *Parliament and government composition database (ParlGov): An infrastructure for empirical information on parties, elections and governments in modern democracies*, źródło: <http://www.parl.gov.org/> [odczyt: 01.02.2017].
- Elgie R., *Duverger, Semi-presidentialism and the Supposed French Archetype*, "West European Politics" 2009, vol 32, nr 2, s. 248-267.
- Elgie R., *Semi-Presidentialism: An Increasingly Common Constitutional Choice*, [w:] Elgie R., Moestrup S., Wu Y.-S. (eds.), *Semi-Presidentialism and Democracy*, Wyd. Springer 2011, s. 1-20.
- Elgie R., *Semi-Presidentialism: Concepts, Consequences and Contesting Explanations*, "Political Studies Review" 2004, vol 2, nr 3, s. 314-330.
- Elgie R., *The Politics of Semi-Presidentialism*, [w:] Elgie R. (ed.), *Semi-Presidentialism in Europe*, Wyd. Oxford University Press 1999, s. 1-21.
- Elgie R., *Variation Within Semi-Presidentialism*, [w:] Elgie R. (ed.), *Semi-Presidentialism: Sub-Types and Democratic Performance*, Wyd. Oxford University Press 2011, s. 19-42.
- Elgie R., *What is Semi-presidentialism and Where is it Found*, [w:] Elgie R., Moestrup S. (eds.), *Semi-presidentialism Outside Europe: A Comparative Study*, Wyd. Routledge 2007, s. 1-13.
- Elkins Z., Ginsburg T., Melton J., *The Endurance of National Constitutions*, Wyd. Cambridge University Press 2009.
- Jung-Hsiang T., *Sub-types of Semi-presidentialism and Political Deadlock*, "French Politics" 2008, vol 6, nr 1, s. 63-84.
- Linz J., Stepan A., *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America and Post-Communist Europe*, Wyd. Johns Hopkins University Press 1996.
- Lytvyn V., *Napivprezidentski systemy v krainakh Tsentralnoi Yevropy: determinanty definiuvannia*, [w:] Bialoblockiy Z., Romanyuk A. (eds.), *Transformacje ustrojowe w Europie Srodkowej i Wschodniej*, Kutno 2012, s. 207-225.
- Lytvyn V., *Systema unifikovanoi menshosti yak variatyvnyi riznovyd napivprezidentalizmu: perevirka dotsilnosti vyokremlenia ta kontseptualizatsii*, Tezy zvitnoi naukovoii konferentsii filosofskoho fakultetu LNU im. I. Franka, Liutyi 2017.
- Lytvyn V., *Teoriia ta praktyka kohabitatsii v napivprezidentskykh systemakh Yevropy*, "Osvita rehionu: politolohiia, psykolohiia, komunikatsii" 2011, vol 4, s. 140-149.
- Schleiter P., *Mixed Constitutions and Political Instability: Russia 1991-1993*, "Democratization" 2003, vol 10, nr 1, s. 1-26.
- Shugart M., *Comparative Executive-Legislative Relations*, [w:] Rhodes A. W., Binder S., Rockman B. (eds.), *The Oxford Handbook of Political Institutions*, Wyd. Oxford University Press 2006, s. 344-365.

¹⁵ J. Cheibub, *Making Presidential and Semi-Presidential Constitutions Work*, "Texas Law Review" 2009, vol 87, nr 7, s. 1375-1407.

- Shugart M., *Semi-presidential systems: Dual executive and mixed authority patterns*, "French Politics" 2005, vol 3, nr 3, s. 323-351.
- Shugart M., Carey J., *Presidents and Assemblies. Constitutional Design and Electoral Dynamics*, Wyd. Cambridge University Press 1992.
- Skach C., *Constitutional origins of dictatorship and democracy*, "Constitutional Political Economy" 2005, vol 16, s. 347-368.
- Skach C., *The Newest Separation of Powers: Semipresidentialism*, "I-con" 2007, vol 5, nr 1, s. 93-121.